

Environmentálne riziká a globalizačný proces

E. Romančíková, J. Mikócziová: Environmental Risks and the Globalization Process. Život. Prostr., Vol. 44, No. 2, p. 100 – 104, 2010.

Globalization process is narrowly connected with the appearance of environmental risks. Management of this process presume prevention measures as well as application of financial means in order to limit the occurring environmental damages. They are the so called normative means (orders, bans, directives, norms, regulations etc.), financial-economic means (environmental taxes and fees) and voluntary means (EMS, EMAS, environmental labeling etc.). One of useable financial means is to prevent the appearance of environmental risks. Countries have different forms of environmental insurance. The developed economies have a wide spectrum of insurance products and different approaches of insurance of environmental risks contributing to the minimization of the consequences of environmental damages.

Prebiehajúci globalizačný proces má viaceré dimenzie: ekonomickú, politickú, informačnú, ale i kultúrnu. *Ekonomickú dimenziu* globalizačného procesu vníma spoločnosť predovšetkým vo väzbe na hlavné makroekonomické ukazovatele, akými sú *hospodársky rast a zamestnanosť*. Menej sa však hovorí o *ekologickej dimenzii* tohto procesu, pričom práve *ekonomickú integráciu*, realizovanú cez liberalizáciu obchodu, pohyb kapitálu a investícií možno považovať za *rozhodujúci faktor*, ktorý ovplyvňuje kvalitu životného prostredia, a teda aj možnosť vzniku environmentálnych rizík.

Environmentálne riziká a prístupy k ich riadeniu

Environmentálne riziká vznikajú v dôsledku pôsobenia prírodných a antropických faktorov. Vzhľadom na pôvod vzniku a priestorový dosah väčšinu z nich možno považovať za globálne. Globálne riziko sa spája s možnosťou vzniku prírodných katastrof, s nadmerným znečistením ovzdušia, znižovaním tvorby kyslíka v dôsledku výrubu lesov, so znečistením vôd, úbytkom a znehodnocovaním pôdy, nadmernou spotrebou nerastných surovín, zvýšenou produkciou odpadu a pod.

Prvým krokom k riadeniu tohto procesu bolo prijímanie tzv. normatívnych nástrojov, ktoré mali formu príkazov, zákazov, noriem, nariadení a smerníc. Ich uplatnením sa sledovalo obmedziť negatívny vplyv

priemyslu na kvalitu ovzdušia, vody, pôdy a pod. Takáto environmentálna regulácia však nestačila ani v rámci jednotlivých krajín, ani v medzinárodnom meradle. Potvrdili to viaceré havárie v chemických fabrikách, ropné havárie, zväčšovanie ozónovej diery a pod.

V snahe o komplexnejší prístup k predchádzaniu environmentálnym rizikám začína sa venovať zvýšená pozornosť harmonizácii uplatňovaných nástrojov a postupov. Začína sa prijímať legislatíva orientovaná hlavne na oblasť prevencie vzniku priemyselných havárií, na uplatnenie zodpovednosti znečisťovateľov za environmentálne škody, ale aj za sanáciu starých záťaží (Smernica Rady 96/61/ES z 24. septembra 1996 o integrovanej prevencii a kontrole znečisťovania životného prostredia, Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2004/35/ES z 21. apríla 2004 o environmentálnej zodpovednosti pri prevencii a odstraňovaní environmentálnych škôd, Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2006/21/ES z 15. marca 2006 o nakladaní s odpadom z ťažkého priemyslu, ktorou sa mení a dopĺňa Smernica 2004/35/ES).

Európska komisia iniciovala vznik viacerých nových nariadení, ktoré dopĺňajú existujúcu legislatívu. K najdôležitejším patrí Smernica Európskeho parlamentu a Rady 1907/2006 z 18. decembra 2006, tzv. REACH (*Registration, Evaluation, Authorisation Chemicals*), ktorá prináša nový pohľad na nakladanie

s chemickými látkami a prípravkami pri ich uvádzaní na trh. Implementácia tohto nariadenia predpokladá vyhodnotenie všetkých doteraz vedených zoznamov chemických látok aj z hľadiska ich environmentálneho rizika. Smernica Rady 91/414/EHS z 15. júla 1991 o uvádzaní prípravkov na ochranu rastlín na trh obmedzuje používanie pesticídov, herbicídov, fungicídov a biocídov.

Osobitnú pozornosť venuje EÚ nakladaniu s ortuťou, olovom a inými ťažkými kovmi. Zámerom spomínanej Smernice Európskeho parlamentu a Rady 2004/35/ES je dosiahnuť stav, aby ekonomické subjekty niesli zodpovednosť za dôsledky svojho správania, čo znamená, aby boli zodpovedné aj za vzniknuté škody.

Súbežne s prijímaním normatívnych environmentálnych nástrojov začínajú nadobúdať význam aj finančno-ekonomické nástroje, medzi ktorými majú významné postavenie environmentálne dane a poplatky. Ich uplatnením sa sledujú nielen ciele environmentálne (zníženie zaťaženia životného prostredia), ale aj ekonomické (minimalizácia nákladov na zníženie zaťaženia životného prostredia). Táto forma environmentálnej regulácie sa dotýka sčasti aj spotrebiteľov, lebo producent znečistenia môže na spotrebiteľa preniesť časť environmentálnej platby cez cenu produktu (Romančíková, 2004).

V posledných rokoch nadobúda čoraz väčší význam tzv. „mäkká legislatíva“, ktorá zahŕňa dobrovoľné nástroje. Možno hovoriť, že ide o *reflexívnu reguláciu* späť s využívaním „sebareflexívnych“ prístupov firiem, znečisťovateľov životného prostredia. Takéto firmy nie sú objektom regulácie zo strany inštitúcií zodpovedných za kvalitu životného prostredia, ale na základe vlastného rozhodnutia sa stali súčasťou regulačného procesu. V tejto súvislosti Wagner a Haffner (1999) hovoria o „kooperatívnej regulácii“, kde regulujúce inštitúcie úzko spolupracujú s regulovanými subjektmi. K dobrovoľným nástrojom možno zaradiť systémy environmentálneho manažérstva (EMS a EMAS), ale aj označovanie environmentálne vhodných produktov a i.

Názory na nástrojové inštrumentárium, ktoré by účinnejšie pôsobilo na elimináciu environmentálnych rizík, sa rôznia. Obavy z jeho sprísňovania majú aj samotné vlády, istým riešením by mohol byť spoločný postup všetkých krajín pri uplatňovaní prísnejšej environmentálnej legislatívy. Predpokladom však je, aby boli prírodné zdroje v jednotlivých krajinách správne ocenené.

Dôvodom na akceptáciu spoločného prístupu je skutočnosť, že dôsledky nadmerného poškodenia životného prostredia prekračujú hranice štátov. Hranice štátov presahuje aj globalizačný proces tým, že umožňuje investorom etablovať sa v takej krajine,

kde im vzniknú najnižšie náklady a majú možnosť využívať jej prírodné zdroje. Avšak v prípadoch, keď sú prírodné zdroje v krajine podhodnotené a štát neuplatňuje finančné nástroje environmentálnej politiky internalizujúce negatívne externality, ktoré investor svojou činnosťou spôsobil, globalizačný proces vytvára investorom priestor na nadmerné zaťaženie životného prostredia. Ak by hostiteľská krajina chcela nadmernému zaťaženiu životného prostredia zabrániť, musela by zvýšiť ceny prírodných zdrojov a uplatniť platby internalizujúce negatívne externality. Prijať takéto opatrenia sa obáva z dôvodu, aby sa investor nepresunul do inej krajiny. Spoločným postupom pri uplatňovaní „harmonizovanej“ environmentálnej legislatívy by sa mohlo takejto situácii predísť.

Pozitívom integračného procesu z hľadiska ochrany životného prostredia je to, že umožňuje hostiteľským krajinám vykonať štrukturálne zmeny vo výrobe, ale aj ovplyvniť mieru využívania prírodných zdrojov a stupeň znečistenia životného prostredia.

Bez harmonizovanej environmentálnej legislatívy znamená proces globalizácie pre menej rozvinuté a rozvíjajúce sa krajiny „environmentálnu pascu“. Vytvára priestor pre transfer znečistenia z rozvinutých do menej rozvinutých krajín. Vytváranie mechanizmov na ochranu životného prostredia na nadnárodnej úrovni, ktoré by platili pre všetkých znečisťovateľov v každej krajine, môže byť výrazným posunutím riešenia tohto problému. Iniciatíva krajín pri prijímaní vlastnej národnej legislatívy sprísňujúcej nadnárodnú reguláciu sa hodnotí vždy pozitívne.

Poistenie ako forma financovania environmentálnych rizík

Zásada „znečisťovateľ platí“ je v environmentálnej politike ekonomicky vyspelých krajín považovaná za princíp objektívnej zodpovednosti znečisťovateľa za náhradu škôd, ktoré by mohli vyplývať z ním spôsobeného znečistenia.

Finančné zabezpečenie zodpovednosti znečisťovateľa za úhradu environmentálnych škôd je rámcované disponibilitou jeho finančných zdrojov, ktoré v určitom štádiu svojej činnosti môže, ale aj nemusí mať v potrebnom rozsahu k dispozícii. Pravdepodobnosť vzniku takejto situácie vytvára priestor na prenos environmentálneho rizika na poisťovňu.

Poistná teória rozlišuje dva základné typy environmentálnych rizík:

- riziká znečistenia životného prostredia (*Environmental Pollution Risk*),
- riziká prírodných katastrof (*Natural Catastrophe Risk*).

Súčasnoscť charakterizuje stav, keď na poisťnom trhu dlhodobo absentovali poisťné produkty na krytie

zodpovednosti za rôzne druhy environmentálnych škôd. Dôvodom je zrejme skutočnosť, že bežne uplatňované kritériá na hodnotenie rizík nemožno vždy jednoznačne aplikovať na environmentálne riziká. Snaha využiť poistenie na krytie environmentálnych rizík naráža na nasledujúce problémy:

- *absencia vedeckých poznatkov* o zdrojoch a následkoch environmentálnych rizík; environmentálne riziká sa spravidla prejavia s určitým časovým posunom, tzn. až vtedy, keď vzniknú škody (havárie, prírodné katastrofy),
- *vymedzenie zodpovednosti za vznik environmentálnych rizík*, keďže často vznikajú pôsobením viacerých činiteľov,
- *vymedzenie rozsahu dôsledkov environmentálnych rizík*, keďže viaceré z nich nie sú ohraničené územím štátu, dĺžkou pôsobenia, ani rozsahom poškodenia,
- *kvantifikácia výšky environmentálnej škody* – v mnohých prípadoch je pravdepodobnosť vzniku environmentálnych škôd takmer nulová, zatiaľ čo potenciálna škoda má tendenciu smerovať do neodhadnuteľnej výšky,
- *nemožnosť objektívneho merania environmentálnych rizík*.

Poistenie zodpovednosti za environmentálne škody

Najvyužívanejšou formou finančného zabezpečenia zákonnej zodpovednosti podnikateľských subjektov za environmentálne škody je komerčné poistenie. V súvislosti s environmentálnym poistením sa najčastejšie poisťuje zákonná povinnosť poisteného nahradiť škodu spôsobenú právnickým a fyzickým osobám v dôsledku vplyvu škodlivých látok na pôdu, ovzdušie a vodu. Poisťujú sa aj majetkové ujmy vyplývajúce z narušenia vlastníckych práv na zariadenie a výrobnú činnosť a práva využívať vodné zdroje.

Poistenie majetkovej zodpovednosti spojenej so škodami spôsobenými znečistením vzniklo v 60. rokoch minulého storočia, keď boli poisťky zamerané na zabezpečenie krytia havarijných a nepredvídateľných situácií. Poistenie znečistenia životného prostredia spôsobeného haváriami sa orientovalo na riziká, ktorých pôvod sa často nedal identifikovať, ale dal sa oceniť a adekvátne vyjadriť kvantitatívnymi ukazovateľmi.

Tradičné poisťovacie postupy charakterizujú štyri fázy: ocenenie rizika, transfer rizika, združovanie rizika a alokácia. Širšie využitie poistenia environmentálnych rizík predpokladá, že poisťovňa ako pro-

Povodne predstavujú veľké environmentálne riziká. Na území Slovenska sa vyskytovali nezriedka aj v minulosti. Bratislava, 1965. Foto: archív redakcie

fesionálny nositeľ rizika bude schopná aktívne ovplyvňovať rizikové faktory, a to už v samotnom procese ocenenia rizika. Ocenenie rizika predpokladá, že tím špecialistov poisťovacej spoločnosti vykoná vo firme znečisťovateľa environmentálny audit, ktorý poskytne odpovede na nasledujúce otázky:

- aká je pravdepodobnosť vzniku environmentálneho rizika,
- aká environmentálna škoda vznikne v prípade, že nastane poistná udalosť.

Environmentálni audítori musia disponovať detailnými informáciami o škodlivých chemických látkach, ktoré sa využívajú vo výrobnom procese, ale aj poznať dôsledky prekročenia technických parametrov na kvalitu životného prostredia. Environmentálny audit musí zvažovať aj ďalšie informácie, ktoré môžu ovplyvniť rozsah vzniknutej škody, napríklad hustotu osídlenia, typy postavených budov, priepustnosť pôdy, výšku hladiny podzemných vôd, smer vetra, geologické, hydrologické a atmosférické podmienky v danom území a pod.

Špecifickosť environmentálneho poistenia je v tom, že poisťovňa počas celého zmluvného vzťahu monitoruje aktivity poisteného, a súčasne uplatňuje stimulačné mechanizmy na prijímanie preventívnych opatrení, napr. poskytuje mu zľavy na poistnom, prípadne rozširuje poistnú ochranu. Mnohé poisťovne ponúkajú svojim klientom aj tzv. „krízový manažment“ ako súčasť environmentálneho poistenia (Tošovská, 1998).

Poistné produkty na poistenie environmentálnych rizík

Vo vyspelých ekonomikách sa vyvinulo široké spektrum poistných produktov, medzi ktoré možno zaradiť:

- *Environmental Impairment Liability* – ponúka krytie náhrad škôd spôsobených tretím osobám. Môže ísť o škody na zdraví a životoch, na majetku, o náklady na odstránenie alebo zmiernenie znečistenia, ako aj o krytie nákladov na predchádzanie vzniku škôd. Z poistenia sú vylúčené škody na biodiverzite a úhrada nákladov na odstránenie znečistenia na území samotnej prevádzky.
- *Coverage for On-site Cleanup Liability* – ide o náhradu škôd, ktoré vznikli poistenému, pričom sú kryté náklady na odstránenie znečistenia na území prevádzky. Toto poistenie je doplnkom *Environmental Impairment Liability*.
- *Remediation Stop Loss* – kryje náklady na obnovu znečisteného životného prostredia v prípadoch, keď skutočne vynaložené náklady presiahli plánovanú

V poslednom období sa čoraz častejšie vyskytujú ničivé povodne spôsobené prívalovými dažďami. Svinka, 1998. Foto: J. Lichý

výšku. Využíva sa najmä na krytie rizík a neistôt spojených s prácami na sanácii škôd na životnom prostredí. Z tohto poistenia sa kryjú len škody, ktoré vznikli poistenému.

- *Contractors Pollution Legal Liability* – toto poistenie pôvodne využívali firmy poskytujúce služby v oblasti odstraňovania znečistenia životného prostredia, napríklad odstránenie kontaminovaných látok z pôdy. Poistné je zdrojom úhrady nárokov zo zodpovednosti za škody na životnom prostredí, ktoré vzniknú v dôsledku nimi vykonávanej činnosti.
- *Transportation Coverage* – kryje riziká súvisiace s nehodami, ktoré môžu nastať počas prepravy nebezpečných látok.
- *Environmental Coverage for Landfills* – produkt zameraný na škody spôsobené prevádzkovateľmi podzemných skládok odpadu, ktorý je spravidla modifikovaný vo väzbe na potreby klienta. Dôvodom modifikácie je vysoká náročnosť na krytie environmentálneho rizika nielen počas fungovania skládok, ale aj po jej uzatvorení.

Na slovenskom poistnom trhu sa v súčasnosti ponúka špeciálny produkt *Poistenie zodpovednosti za škodu spôsobenú náhlym a náhodným znečistením životného prostredia*. Pri jeho poskytovaní uplatňujú poisťovne individuálny prístup k svojim klientom.

Iné prístupy k poisteniu environmentálnych rizík

- *Poolová úprava poistenia zodpovednosti za škody*. Princípom tohto systému je spolupráca väč-

šieho počtu poisťovní, ktoré „upíšu“ určitú čiastku na poistné krytie zodpovednosti za environmentálne škody. Pooly garantujú kompenzáciu škôd len v rámci občiansko-právnej zodpovednosti. Výhodou poolového usporiadania je know-how z poistenia zodpovednosti za environmentálne škody. Proti poolovej úprave je však viacero výhrad, napríklad, že zabezpečuje len limitované finančné krytie zodpovednosti na environmentálne škody. Dôsledky kumulácie negatívnych účinkov podnikateľských aktivít na kvalitu životného prostredia nie sú premietnuté do zmlúv.

- **Poisťovne pre vlastnú potrebu – kaptívne poisťovne (Captive Insurance Companies).** Sú to poisťovacie spoločnosti založené a vlastnené jedným alebo viacerými podnikateľskými subjektmi, ktoré však nepoisťujú iných klientov, len svoju materskú organizáciu.

- **Vytváranie kompenzačných garančných fondov.** Krytie zodpovednosti za environmentálne škody si môže podnikateľ zabezpečiť vytvorením dostatočne veľkých finančných zdrojov. Na základe dohody viacerých podnikateľských subjektov možno vytvoriť spoločný kompenzačný garančný fond na úrovni odvetvia, regiónu či štátu. Nedostatky takéhoto fondu:

- nemusí mať dostatok finančných zdrojov v prípade vzniku environmentálnych škôd väčšieho rozsahu,
- výšku príspevkov jednotlivých podnikateľských subjektov nemožno vždy objektivizovať,
- povinné viazanie finančných prostriedkov vo фонде nie je z hľadiska podnikateľských subjektov kompatibilné s trhovými princípmi.

- **Štátne záruky.** Alternatívnu formou zabezpečenia zodpovednosti za environmentálne škody je získanie štátnej záruky. Prebratie štátnej záruky musí byť vymedzené príslušnou legislatívou.

- **ERICAM.** Tento mechanizmus sa považuje za perspektívny. Znečisťovateľ ponúka na kapitálovom trhu akcie, v ktorých je zakomponovaný i podiel na environmentálnom riziku. Investor, ktorý sa ich rozhodne kúpiť, vytvorí v prospech potenciálneho znečisťovateľa určitý druh garancie. Riziko nesolventnosti znečisťovateľa sa takto rozloží do veľkého počtu akcií s malou menovitou hodnotou. V odbornej literatúre sa pre tento prístup používa skratka ERICAM.

- **Environmentálne poistné záruky.** Podnikateľský subjekt vloží na osobitný účet ministerstva určitú čiastku, ktorá plní úlohu časovo limitovanej poistnej záruky. Táto čiastka sa spravidla rovná najvyššej potenciálnej škode spôsobenej činnosťami, ktoré sú späť s danou podnikateľskou aktivitou. Za predpokladu, že

podnikateľský subjekt preukáže, že v danom časovom období nespôsobil žiadne environmentálne škody, alebo spôsobil škody nižšie ako bola poistná záruka, alikvótne čiastka sa mu vráti. Výhrady proti deponovaniu poistných záruk na účte ministerstva sú podobné ako v prípade kompenzačných fondov.

* * *

Globalizačný proces je úzko spätý so vznikom environmentálnych rizík. Riadiť tento proces predpokladá prijímať preventívne opatrenia, ale i uplatniť finančné mechanizmy na sanáciu prípadných environmentálnych škôd. Jedným z takýchto mechanizmov môže byť environmentálne poistenie. Formy environmentálneho poistenia sa v jednotlivých štátoch rôznia, čo je do značnej miery determinované národnou legislatívou. Preto by sa mali všetci zákonodarcovia a tvorcovia environmentálnej politiky sústrediť na konštrukciu jasných pravidiel v zodpovednosti za environmentálne škody. Len tak možno vytvoriť predpoklady na vzbudenie podstatne väčšieho záujmu poisťovní o poistenie environmentálnych rizík.

Právna úprava zodpovednosti znečisťovateľov vytvorí predpoklady na širšie využívanie poistenia environmentálnych rizík. Pri vzniku environmentálnych rizík, ktoré nie je možné zahrnúť do zmluvy, alebo v prípadoch, keď nie je možné identifikovať znečisťovateľa, mal by sa o náhradu environmentálnej škody postarať štát.

Príspevok bol spracovaný v rámci výskumného projektu VEGA č. 1/0552/08 Ekonomické aspekty ochrany životného prostredia v procese globalizácie svetovej ekonomiky.

Literatúra

- Romančíková, E.: Finančno-ekonomické aspekty ochrany životného prostredia. Bratislava : ECO INSTRUMENT, 2004. ISBN 80-967771-1-4.
- Tošovská, E.: Environmentálne poistenie. Finance a úver, 48, 1998, č. 6.
- Wagner, R., Haffner, F.: Ökonomische Würdigung des umweltrechtlichen Instrumentariums. In: Hendlar, R., Marburger, P., Reinhardt, M., Schröder, M. (eds.): Rückzug des Ordnungsrechtes im Umweltschutz. Berlin : Erich Schmidt, 1999, p. 83 – 127.

Doc. Ing. Eva Romančíková, CSc.

eva.romancikova@euba.sk

Ing. Jana Mikócziová, PhD.

jana.mikocziova@euba.sk

Katedra financií Národohospodárskej fakulty Ekonomickej univerzity v Bratislave, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava